

В. Вакуліч**НЕТРАДИЦІЙНІ ПАРАДИГМАЛЬНІ ВИМІРИ ТЕРОРИЗМУ**

Проблема вибору методів боротьби з міжнародним тероризмом із зрозумілих причин є домінантною, зважаючи на її злободенність для світової спільноти. Тим часом, в міру її вивчення, стає дедалі очевиднішим, що застосовувані нині методи протистояння "чумі" ХХІ ст. навряд чи можна вважати адекватними сучасним грізним викликам тероризму. Навіть більше того: скоріше їх слід визнати неадекватними, оскільки, по-перше, застосування силової відповіді не забезпечило, як очікували її ініціатори з Білого дому, розв'язання проблеми міжнародного тероризму, а, навпаки, спричинило його нову хвилю, яка набуває широкого резонансного розповсюдження. По-друге, і це характерно для самої оцінки явища тероризму взагалі, обраний варіант боротьби з цим суспільним злом досить неоднозначно оцінюється в різних колах.

Простежується очевидна закономірність, пов'язана загалом з невіршеністю спільних критеріїв в оцінці цього явища. Це притому, що воно має чималу історію: адже досі бракує єдиного підходу до визначення самих понять "терор", "тероризм", "міжнародний тероризм", "терористичний акт", "антитероризм", "антитерористична боротьба". Безперечно, це ускладнює проблему об'єктивного пізнання цього суспільного феномену, а відтак і вироблення оптимальних варіантів протистояння йому. Саме протистояння, а не "боротьби", що само собою обумовлює застосування таких же насильницьких дій. Це важливо концептуально, з огляду на існуючий одновимірний підхід до оцінки явища. Ми переконані, що варто, передусім, зважати на очевидну іманентність насильницьких дій процесам цивілізаційного розвитку, тобто розглядати їх в широкому контексті світового поступу. Означене логічно передбачає акцентувати увагу на його фактичній рольовій функції в цивілізаційному розвитку. Лише таке розуміння явища тероризму дасть можливість об'єктивно тлумачити його сутність, витоки, причинність, соціальну, політичну або конфесійну зумовленість і т. ін. Тобто, системно досліджувати його історичні, соціальні, економічні, релігійні, глобалізаційні, етнопсихологічні, біхевіористські та інші прояви. Такий концепт, на нашу думку, дав би можливість абстрагуватися від традиційної, затемненої матриці сприйняття тероризму. З'ясування його реальної функції уможливило б пізнання причетності цього явища до процесів розвитку, зокрема, встановлення не лише суто деструктивної його ролі. На користь такої гіпотези свідчить хоча б той незаперечний факт, що терористичні акти є очевидною реакцією на невіршені конфліктні проблеми буття. Чомусь випускається з уваги те, що

потреба протистояння насильницьким актам (крім природного бажання покарати зловмисників) стимулює пошук таких варіантів реагування на екстремальну ситуацію, які б в подальшому якщо не уможливили б її уникнення, то, принаймні, зменшили трагічні наслідки. А це вже, без сумніву, спонукає до пошуку конструктивних методів протистояння злу. Яскраве свідчення цьому – реакція спільноти на події 11 вересня 2001 року. По-перше, страшні наслідки їх обумовили потребу епістемології самої природи тероризму в царині багатьох наук. Тобто, це дало могутній імпульс всебічному дослідженню проблеми насильства, причому в досить широкому форматі сприйняття (не лише у традиційних (безпековому або юридичному). По-друге, саме рефлексування на події "чорного вівторка" спричинило активізацію позицій великих держав щодо диференціації за геополітичними імперативами сучасності. По-третє, означене позитивно позначилося на вирішенні головної проблеми подальшого цивілізаційного розвитку – прискорило пошук альтернативних варіантів досягнення необхідного консенсусу для забезпечення сприятливих умов поступу людства. Таким чином, можемо стверджувати, що тероризм цілком обґрунтовано можна розглядати як своєрідний чинник, спричинений, скоріше за все, нерівноважністю процесів суспільного розвитку, здатний якоюсь мірою справляти й каталізуючий вплив на пошук шляхів удосконалення суспільних відносин.

В цій статті ми спробуємо **розглянути реакцію** дослідників і офіційних осіб на згаданий спосіб боротьби з тероризмом – за допомогою антитерористичної коаліції, в чому рельєсно проявився неоднозначний підхід до цього важливого питання – вибору адекватного варіанту відповіді. Слід принагідно відмітити, що тема антитерористичної коаліції суттєво розкриває не лише саму проблему міжнародного тероризму, а й має значно ширший, суто геополітичний, вимір, однак вона поки що не стала предметом наукової уваги дослідників.

В нашій публікації **ставимо за мету** здійснити компаративний аналіз позицій щодо зазначеного питання західних та російських аналітиків.

США кидають виклик таким явищам зовнішнього світу, як нацизм, комунізм, а останнім часом – міжнародний тероризм. Причому, робиться це в такий спосіб, щоб тим самим зміцнити (або, принаймні, створити для цього сприятливі умови) свою панамериканську доктрину. Мабуть, це дало підстави французькому дипломатові Ж.-М.Гуенко припускати настання прийдешнього "...імперського віку, в якому сила і вплив належатимуть суспільствам і організаціям з розвинутими технологічними та інформаційними можливостями" [1].

Тим часом обраний урядом США варіант відповіді на вчинені страхітливі терористичні акти більшість дослідників вважають неаде-

кватним, зокрема, через те, що це не вкладається у традиційне поняття "війна", отже явище потребує нового нетрадиційного осмислення, пов'язаного, передусім, з проблемою Північ – Південь, проблемами цивілізаційних відмінностей та геополітичних устремлінь. "Війна – це легальний, юридичний термін, що пояснює стан відносин між державами. Термін "війна" стосовно тероризму має емоційно-пропагандистську основу. І як такий в даному разі безглуздий. Виграти оголошену війну з тероризмом засобом однієї чи кількох воєнних операцій неможливо. Якщо в кампанії всесвітньої боротьби з тероризмом, що розгортається, будуть переможці і переможені, то це просто означатиме, що на даному етапі силу демонструє одна певна сторона. Та, на жаль, це майже зі стовідсотковою певністю означає, що в смертельному діалозі будуть наступні етапи", – зазначає відомий російський аналітик А.Уткін [2]. На його думку, слід на проблему поглянути ширше – крізь призму ірраціональної ненависті ісламського світу до Заходу загалом, його політики тотального насадження своїх цінностей. Логіка співіснування передбачає, навпаки, пошуку належного консенсусу для порозуміння з п'ятьма мільярдами незахідного населення, тобто цивілізованого діалогу.

Чимало скепсису спостерігається щодо монолітності і взагалі виправданості створеної американцями антитерористичної коаліції. Так, англійський дослідник А.Лівен підкреслює: "Коаліція проти тероризму і надії на настання нової ери міжнародної гармонії виявляють свою хисткість через дві обставини, два аспекти американського підходу до світу. Перший – незаперечна підтримка Сполученими Штатами Ізраїлю, незважаючи на те, що це викликає відчуження союзників США. Друга обставина стосується обмеженої здатності американського керівництва піти на поступки державам, пристосувати американську політику до чужих поглядів" [3].

Привернуло увагу те, що офіційний Вашингтон, зазвичай надаючи перевагу одностороннім рішенням щодо захисту національних інтересів, цього разу вдався до створення коаліційного "бойового загону" для покарання терористів. При цьому до коаліції несподівано увійшли такі країни, як Росія, Індія, Пакистан і навіть зазвичай ігноруючий колективні дії Китай. Внаслідок цього, дійсно, можна не виключати того, що "...якщо попередні 50 років характеризувалися, передусім, протистоянням США та СРСР, то наступні десятиліття можуть бути часом зближення: а) Америки і Китаю; б) Америки і Пакистану; в) Америки і Саудівської Аравії, г) США і Західної Європи; д) Америки і Росії". Таке припущення, зрозуміло, мало реальне: воно склалося скоріше під враженням ситуативних колізій. Дедалі загострювана конкуренція за рейтинги у світовій ієрархії провідних

держав світу, навпаки, підтверджує ймовірність їхнього розходження, або створення абсолютно інших, так само ситуативних зближень.

Втім, це засвідчили й наступні події. Наприклад, вже у жовтні 2001 р. китайський високопосадовець на прийомі американської делегації заявив, що події 11-го вересня 2001 р., "... які розглядаються як американське нещастя, сталися дуже далеко від Китаю. Навіщо керівництву Китаю повинне брати на себе надто багато політичного ризику?" [5]. У відповідь на це офіційний Вашингтон змушений був констатувати: "Існує можливість того, що в регіоні Східної Азії передбачається протистояння з країною колосальних ресурсів" [6]. Посутніми чинниками тут стало по-перше, просування Росії в західному напрямкові; по-друге, зближення США з Індією та Пакистаном (головним союзником Пекіна в Азії). Зрештою, розміщення американських аеродромів у сусідніх країнах створювало потенційну небезпеку для національних інтересів Китаю. "Для Китаю це означає, що Сполучені Штати заповнюють нові ніші, останню ділянку на північному сході цього кола оточення" [7]. Офіційний Пекін не підтримав американських бомбардувань території Афганістану, так само стримано себе поведив і під час іракської антитерористичної війни. Крім того, в американо-китайські відносини напругу вносять і протилежні підходи до тайванської проблеми, і той факт, що 30% споживаної нафти Китай імпортує з країн Перської затоки. Зрештою, не слід випускати з уваги й активізацію останнім часом сепаратистського руху в Сінцзяні і Тибеті. Так само існує загроза з боку уйгурів, які, як припускається, мали контакти з Усамою бен Ладеном. Таким чином, говорити про налагодження найближчим часом партнерських відносин між США і Китаєм досить складно. Характерно, до речі, що 46% американців підтримують політику Дж.Буша щодо Пекіна, а 34% навіть вважають, що вона досить м'яка [8].

Щодо союзництва з Пакистаном, то воно багато в чому визначається, як зазначають дослідники, наявністю в пакистанській зовнішній політиці трьох стрижневих "А": Аллах, Армія, Америка. Сучасне пакистанське суспільство досить поляризоване. Армійський генералітет, вище урядове чиновництво, великі землевласники, національна буржуазія підтримують тісні зв'язки з Америкою, де проживає 400-тисячна пакистанська діаспора; в американських університетах навчаються діти пакистанської еліти, а брат президента Мушарафа є громадянином США. По інший бік – основна маса населення ставить до супердержави з недовірою, а то й відвертою ворожістю за нав'язуваний спосіб життя по-американськи. Про це, зокрема, свідчить публікована мовою урду періодика з гострою критикою американської "опіки". Служителі культури і пересічні пакистанці погано ставляться до США, передусім, за їхню

відверто антиісламістську позицію. Тим часом, як відомо, керівництво Пакистану охоче надало можливість американцям розміщувати свої військові бази для боротьби з терористами, сподіваючись на підтримку з боку Вашингтона свого режиму. Як підкреслює згаданий вже А.Лівен, "...виживання Пакистану в його нинішній формі життєво важливо для інтересів американської безпеки – ця обставина превалює над всіма іншими. Колапс Пакистану, прихід внутрішньої анархії або ісламістської революції завдав би непоправного удару по глобальній кампанії проти ісламського тероризму. Таким чином, зміцнення пакистанської держави та цементування її співробітництва із Заходом стало надзвичайно важким для Вашингтона" [9].

Однак через низку обставин (скрутний економічний стан суспільства, конфесійні потурання, "пенджабська проблема", невдоволення пакистанців правлячим режимом) союзницькі перспективи цієї країни зі США не дуже обнадійливі: уряд Мушарафа, витрачаючи на військові цілі понад 30% національного бюджету, доводить населення країни до злиденного стану, а наявність численної зброї і традиційно тісні родинні зв'язки з ісламським екстремістським рухом створюють загрозу поваленню існуючого режиму, на який робить ставку Вашингтон. "Без успішно здійснених прогресивних реформ, – наголошує А.Лівен, – могутність ісламістів постійно зростатиме, особливо в подальшій перспективі, незважаючи на їхню поразку в Афганістані" [10].

Американський уряд намагається підтримувати ділові зв'язки з нинішнім керівництвом Саудівської Аравії (яка володіє 25% світової нафти), остерегаючись можливості зміни політичного режиму – перспективи повернення нового Хомейні з відверто ісламістськими амбіціями, що може дестабілізувати ситуацію в цьому неспокійному регіоні загалом. Саме з огляду на це самі американці зізнаються, що "... хисткість Саудівської Аравії і делікатність наших відносин з її урядом настійно потребують обережності" [11].

Неоднозначною є політика США до Центральноазійських країн, створених на теренах колишнього Радянського Союзу. Тут у різних формах поширює свій вплив Партія ісламського визволення (ПІВ), в лавах якої (припускається) налічується значна кількість активних членів (лише в одному Ташкенті ця цифра сягає 60 тисяч). Мета її – приєднати Центральну Азію до запроєктованого Всесвітнього ісламського халіфату: відновити "Халіфат-е-Рашіда" – єдину ісламську державу, що існувала деякий час після смерті пророка Мухамеда. Ідеологічна доктрина цієї організації ґрунтується на крайньому антисемітизмі. Так, один з лідерів ПІВ заявляє: "Ми не хочемо вбивати всіх євреїв, але вони повинні покинути Середню Азію". Уряди Центральноазійських

країн намагаються вести боротьбу з цим екстремістським рухом (в Киргизії і Таджикистані заарештовано 2 тисячі учасників руху, в Узбекистані – понад 3 тисячі. "Цей рух загрожує всім світським правителям Центральної Азії, Росії та Китаю" [12].

Тим часом офіційний Вашингтон не наважився внести до списку терористичних організацій це угруповання, одночасно допомагаючи урядам зазначених країн в боротьбі з ісламським фундаменталізмом і осуджуючи їх за порушення при цьому громадянських прав. Крім розміщення своїх воєнних баз для боротьби з тероризмом, американці освоюють цей регіон і в економічному плані: за допомогою американських фірм ведеться розробка енергетичних ресурсів і будівництво нафтопроводів у цьому регіоні. Цим самим, отже, реалізується геополітична стратегія Білого дому, оскільки саме географічне розташування країн Центральної Азії в цьому сенсі важко переоцінити. "Скориставшись готовністю Росії та середньоазійських республік надати допомогу в боротьбі з міжнародним тероризмом, адміністрація президента Буша вперше в історії проникла туди, де після Тамерлана була своєрідна "заповідна зона" Росії, – в країни Центральної Азії: Узбекистан, Таджикистан і Киргизію. Це свого роду міжпілля, де сходяться православна, мусульманська, китайська та індуїстська цивілізації. Чудовий плацдарм для контролю над Євразією в усі чотири сторони світу" [13]. Розміщення на авіаційній базі в Ханабаді (південь Узбекистану) півторатисячного контингенту американських вояків та передового загону біля міжнародного аеропорту "Манас" (Киргизстан) свідчить про те, що Вашингтон фактично успішно розпочав втілювати в життя свою геополітичну стратегію, що суттєво може позначитися на загальній конфігурації сфер впливу.

Підкреслимо, що для цього вдало була використана як привід ідея спільної боротьби з міжнародним тероризмом. Причому американці й не збираються цього приховувати. "Коли афганський конфлікт завершиться, ми не підемо з Центральної Азії; ми хочемо підтримати центральноазійські країни в їхньому прагненні реформувати економіку і суспільство так само, як вони підтримали нас у війні з тероризмом". Цю позицію американських політиків підтвердив помічник державного секретаря США Е.Джоунс у справах Європи і Азії, котрий наприкінці 2002-го року побував у Киргизстані, Казахстані, Таджикистані, Туркменістані та Узбекистані: "Країни Центральної Азії просять нас брати активнішу участь в їхніх справах, і нам хотілося б посилити міру своєї участі. Присутність в Киргизії буде значною і довготривалою".

Ці наміри оперативно підкріплюються практичними заходами: терміново відбудована авіабаза "Манас"; з урядом Узбекистану укладено договір про створення американської військової бази в Ханабаді

(з оплатою за користування нею по 300 млн. дол. на рік); планується розміщення 3 тисячі американських військовиків в Узбекистані, стільки ж уже дислокується у Киргизстані. Аналізуючи успіхи зовнішньої політики Дж.Буша-молодшого, відома американська "Крісчен сайєнс монітер" зазначає: "Тепер, коли Сполучені Штати ведуть війну з тероризмом в Афганістані і вперше посиляють свої війська в багаті енергоресурсами регіони Середньої Азії і Кавказу, можна говорити, що намічаються кордони нової американської імперії. Це стратегічні регіони, що міцно входили до російської, а пізніше - радянської сфери впливу, разом з близькосхідними плацдармами нині є домівкою для 60 тисяч американських військовиків. Дехто з цих солдатів будують довготермінові бази у віддалених куточках Середньої Азії, що ставить критичні питання щодо майбутньої ролі Америки в регіоні" [14]. Нам думається, що ці питання, скоріше, риторичні, оскільки самі дії (і традиції) говорять самі за себе. Питання можуть виникати в керівництва країн, які переслідують власні амбіційні інтереси в цьому геополітично ключовому регіоні світу. Ось що пише з цього приводу, наприклад, цитований вище дослідник А.Уткін: "Завдяки вмілому геополітичному маневру, Вашингтон дістав можливість вирішувати декілька проблем відразу:

- впливати на третє у світі нафтогазове родовище великого Каспію;
- ізолювати небажаний для Америки Іран;
- можливість чинити тиск на вразливе місце Китаю (Сінцзянь-Уйгурський автономний округ) з тилу;
- контролювати Афганістан не лише зсередини, а й ззовні;
- підтримувати свого союзника - Пакистан - з наземних баз;
- реагувати на ядерне протистояння в Індостані з півночі" [15].

Нам залишається додати, що найголовнішим результатом в цьому сенсі є реальна спроба позбавити Росію її традиційних сфер впливу, які встановлювалися протягом тривалого часу. Москва, як ми знаємо, вживає відчайдушних контрзусиль, то ж поки що зарано говорити чия візьме: аргументів і контраргументів існує вдосталь, але водночас ясно, що чимало тут залежатиме й від третьої сторони - самих середньоазійських країн та, звичайно, від самого перебігу геополітичного процесу. Можливо, за певних обставин, можуть справдитися й сподівання кремлівського керівництва на те, що Сполученим Штатам фізично самотійно важко буде належним чином контролювати нові геополітичні простори, й через те вони змушені будуть віддати їх на відкуп" іншим геополітизаторам.

Однак навряд чи це вписується в стратегічні імперативи США як, за визначенням Зб. Бжезинського, "сучасного імперського гегемона",

який повинен блокувати "дугу нестабільності" у Південно-Східній Європі, Центральній Азії і в анклавах Південної Азії, Близького Сходу та Перської затоки. При цьому відомий аналітик головним призом захоплення вважає саме Євразію, що забезпечить можливу загрозу для безпеки США з боку будь-якої "комбінації євразійських країн". Доречно при цьому навести лаконічну, але влучну оцінку американського зовнішньополітичного курсу Кондолізою Райс, яка констатує: "Сполучені Штати виявилися на правильно обраній стороні Історії" [16]. Щодо ймовірності встановлення світової системи балансу сил, про що часто йдеться, особливо в таборі опонентів США, можна навести характерне проамериканське міркування метра американської теорії дипломатії Г.Кіссінджера, котрий намагається довести, що "такої системи ніколи не було в Західній півкулі – так само як і на території сучасного Китаю – вже дві тисячі років. Для величезної більшості спільноти і в найтриваліші періоди історії імперія була найтиповішою формою правління. В імперій немає необхідності зберігати баланс сил. Вони не потребують системи міжнародного співробітництва. Саме так Сполучені Штати здійснювали свою політику в Західній півкулі, а Китай – у всій історії Азії" [17]. Здається, тут особливі коментарі не потрібні: історія вже давно винесла свій справедливий вирок традиційним імперським формам правління. Можна вести мову хіба що про новітні, неоімперські форми правління, спроби в певний спосіб сформувати які постійно спостерігаються з боку країн, які ніяк не можуть (не хочуть) позбутися синдрому імперськості (роллю великих держав, за існуючим визначенням, вони не вдовольняються).

Однією з них є, наприклад, силкування Сполучених Штатів використовувати ситуацію, що склалася у зв'язку з необхідністю дати рішучу відсіч такому суспільному злу, як міжнародний тероризм, для утвердження своїх амбіційних гегемоністських устремлінь. Спроби застосувати суто силові, тобто воєнні аргументи, залучивши до цього ще й певні коаліційні сили, як показали реалії, виявилися не зовсім вдалимими, оскільки в такий спосіб проблему насильства не тільки не вдається розв'язати, а, навпаки, це призводить до ескалації тероризму в нових формах і (а це вже досить симптоматично!) – до загострення протистояння вже на цивілізаційному рівні (що, між іншим, підтверджує не лише передбачення С.Хантінгтона про зіткнення цивілізацій, а й поширену гіпотезу західних дослідників про те, що поточне століття пройде під знаком боротьби з міжнародним тероризмом).

Таким чином, нині є всі підстави констатувати: в основу протистояння тероризмові покладена концептуально хибна настанова - саме боротьба, власне воєнний варіант розв'язання конфлікту (природа

якого, до речі, й досі до кінця незбагнена), а вже відтак - перехід до інших (гуманітарних) форм його залагодження (фактично – встановлення маріонеткових режимів правління в державах, запідозрюваних у зв'язках з терористичними угрупованнями).

Тим часом випускається з уваги найголовніше: з'ясування та винайдення ефективних механізмів усунення основних причин, що спонукають до вчинення терористичних актів, тобто, необхідне об'єктивне пізнання самої сутності цього суспільного явища. А це можливо за умови, на наше переконання, застосування нетрадиційної парадигми його сприйняття, за якою, зокрема, передбачається тлумачення його не як феномену, якогось суспільно-страхітливого демону, а як одного з багатьох учасників, зі своєю специфічною рольовою функцією, процесу цивілізаційного розвитку. Тоді ми зможемо певною мірою абстрагуватися від традиційної інтерпретації його як суто деструктивного чинника, і спробувати визначити його фактичне місце і справжню роль у такій багатогранній і складній сфері людських стосунків, як міжнародні відносини.

Примітки:

1. Strategie Analysis, June 1999. - P. 362.
2. Уткин А.И. Единственная сверхдержава. - М.: Алгоритм, 2003. - С.381-382.
3. Lieven A The Secret Policeman Ball the United States Russia and the international Order after 11 September // International Affairs, vol. 78, № 2, 2002. - P. 247.
4. Уткин А.И. Единственная сверхдержава. - С.383.
5. Lampton D. Small Mercies. China and America after 9/11 // National Interest, Winter 2001/02. - P. 108
6. Quadrennial Defense Review. Washington, D.C. September 30, 2001. - P.2-4.
7. Ba Ren. The United States Meddies with Afganistan to Kill Three Birds with One Stone. Hong Cong, September 24, 2001.
8. Lampton, D. Same Bed, Different Dreams: Managing US-China Relations, 1989-2000. Berkeley: University of California Press. - P. 385.
9. Lieven, A. The Pressures on Pakistan // Foreign Affairs, January - February 2002. - P. 106.
10. Ibid., P.113.
11. Schleisinger, J. A Test by Terrorism // National Interest, Spring 2002. - P.54.
12. Уткин А.И. Единственная сверхдержава. - С.392.
13. Там само, с.393.
14. Christien Science Monitor, March 19, 2002.
15. Уткин А.И. Единственная сверхдержава. - М. Алгоритм, 2003. - С.395.
16. Rice, C. Promoting the National Interest // Foreign Affairs, January - February, 2000. - P. 46.
17. Kissinger, H. Diplomacy. New York: Touchstone, 1994. - P. 21.